

İslam Tarihinin İlk Döneminde Sosyal Barışı Kurma Çabasına Örnek Bazı Uygulamalar Üzerine Yeni Bir Bakış

A New Look On Some Exemplary Applications In The Efforts to Establish Social Peace In The First Period of Islamic History

Adil ŞEN

Doç. Dr. Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Associate Prof. Dr. Osmangazi University, Faculty of Theology, Eskişehir/Türkiye
asen@ogu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5746-2327

Makale Bilgisi / Article Information	
Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	06 Nisan 2023 / 06 April 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	16 Mayıs 2023 / 16 May 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	20 Temmuz 2023 / 20 July 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Temmuz 2023 / July 2023
Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 654-675.	

Atıf / Cite as: Şen, Adil. "İslam Tarihinin İlk Döneminde Sosyal Barışı Kurma Çabasına Örnek Bazı Uygulamalar Üzerine Yeni Bir Bakış [A New Look On Some Exemplary Applications In The Efforts to Establish Social Peace In The First Period of Islamic History]". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 9/2 (Temmuz/July 2023), 654-675. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8104915>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Adil ŞEN).

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

İslam Tarihinin İlk Döneminde Sosyal Barışı Kurma Çabasına Örnek Bazı Uygulamalar Üzerine Yeni Bir Bakış

Öz

İnsanoğlu yeryüzüne ayak bastığı günden bu zamana, toplum içinde yaşamıştır. Varlığını ancak bu yolla devam ettirmiştir. İnsan, ilk önce ailesi ve yakın çevresi ile sosyal ilişki kurar. Sonra bu ilişkiler ağı çeşitlenir ve toplumun her alanına yayılmış olur. Zaten insanın özünde ünsiyet özelliği vardır. Ancak diğer insanlarla yakınlaşarak öğrenir, kişisel gelişimini devam ettirir ve değerlere uyum sağlar. İnsan için tabii olan, sosyal hayattır. İnsanın kişisel gelişimi, içinde yaşadığı topluma uyumu ve olumlu katkısı ile doğru orantılıdır. Toplumun da karşılıklı hak ve vazifeleri gözetilen bir yapıda olması gerekir. Tarih boyunca olumlu ve faydalı davranışları geliştiren toplumlar olduğu gibi, bunun aksi zulüm ve bozulmanın hâkim olduğu topluluklar da olmuştur. Allah, çoğunlukla bozulmaya başlamış toplumlara peygamber göndermiştir. Peygamberler Allah'tan aldıkları ilkeleri, insanlara ulaştırmışlardır. İnsanları iyi, doğru ve güzele çağırmışlardır. Hz. Muhammed de birçok yönden bozulan Arap toplumunu uyarmak üzere görevlendirilmiştir. Bu çağrının ilk muhatabı Mekke halkı çoğunlukla, Hz. Muhammed'e ve arkadaşlarına engel çıkarmıştır. Bu engelleme, Müslümanlara işkence ve ölüme kadar uzanmıştır. Hz. Muhammed ve arkadaşları bu zorbalıklara sabır ve af ile karşılık vermişlerdir. Karşılıklı konuşma ortamını engelleyecek davranışlardan uzak durmuşlardır. Sonunda doğup büyüdükleri Mekke'den, Medine'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Hz. Muhammed ve arkadaşları bu yeni vatanlarında olumlu karşılanmışlardır. İslam dini burada gelişmiş ve tüm Arabistan yarımadasına yayılmıştır. İslam dini, insanın kendisi, toplumu ve Yaraticısı ile barışık olacağı ilkeleri tavsiye etmiştir. Barış, güven, adalet, müsamaha, kardeşlik, yardımlaşma, sevgi ve eğitim temel ilkelerdir. Bu ilkeler Hz. Muhammed döneminde hem teorik hem de pratik olarak toplumda kabul görmüştür. Ondan sonra da bu ilkeler çoğunlukla, hürmet görmüştür. İslam Tarihi bunun canlı şahididir. Ancak son dönemlerde Müslümanlara yakıştırılan şiddet söylemi, islamofobi gibi algı çarpıtmaları konuyu gündeme taşımaktadır. Bu açıdan konu yeniden ele alınmayı hak etmektedir. Çalışmamızda, ilk dönem İslam tarihine ait literatür taraması yapılmıştır. Yorumlama sonucu yeni değerlendirmelere ulaşılmışa çalışılmıştır. Çalışmamız bu alana küçük bir katkı sunabilirse, amacına ulaşmış sayılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Barış, Adalet, Güven, Müsamaha, Kardeşlik, İslamofobi.

A New Look On Some Exemplary Applications In The Efforts to Establish Social Peace In The First Period of Islamic History

Abstract

Mankind has lived in society since the day he set foot on Earth. It has continued to exist only in this way. A person first establishes a social relationship with his family and close environment. Then this network of relations diversifies and spreads to all areas of society. In fact, there is a feature of familiarity in the essence of human being. However, he learns by getting closer to other people, continues his personal development and adapts to values. What is natural for human beings is social life. A person's personal development is directly proportional to his harmony and positive contribution to the society he lives in. The society should also have a structure that takes care of mutual rights and duties. While there have been societies throughout history that have developed positive and beneficial

behaviors, there have also been societies where oppression and corruption prevailed. God often sent prophets to societies that had begun to deteriorate. Prophets conveyed the principles they received from Allah to people. They called people to good, true and beautiful. Hz. Muhammad was appointed to warn the Arab society, which was corrupted in many ways. The first addressee of this call was mostly the people of Mecca, Hz. He put obstacles to Muhammad and his friends. This obstruction extended to torture and death to Muslims. Hz. Muhammad and his friends responded to these bullyings with patience and forgiveness. They stayed away from behaviors that would hinder the mutual conversation environment. Eventually, they had to migrate from Mecca, where they were born and raised, to Medina. Hz. Muhammad and his friends were welcomed in their new homeland. The religion of Islam developed here and spread to the entire Arabian peninsula. The religion of Islam has recommended the principles that man will be at peace with himself, his society and his Creator. Peace, trust, justice, brotherhood, tolerance, cooperation, love and education are the basic principles. These principles are It was accepted in the society both theoretically and practically during the reign of Muhammad. After the Prophet, these principles were mostly respected. Islamic History is the living witness of this. However, the discourse of violence, which has been attributed to Muslims recently, and the distortions of perception such as islamophobia bring the issue to the agenda. In this respect, the issue deserves to be reconsidered. In our study, a literature review of the first period of Islamic history was made. As a result of the interpretation, it was tried to reach new evaluations. If our work can make a small contribution to this field, it will be deemed to have achieved its purpose.

Keywords: Social Peace, Justice, Trust, Tolerance, Brotherhood, Islamophobia.

Extended Abstract

Human is a social entity. Due to his nature, he spends his life in society. During his lifetime, he creates a network of relations with people outside himself. If these relations are mutually friendly and respect each other's law, the mutual feeling and thought of existence will continue to develop in a positive way. Personal and social life becomes meaningful and valuable for everyone. This can only be possible if social peace has been established.

One of the most important and indispensable elements of social peace is the environment of peace prevailing in society. In Mecca, where Islam was sent to humanity, some injustices prevailed, and there was also a state of conflict and tension. Islam was involved in this situation, starting with the individuals first, it was taken as a basis for each individual to be content with himself and not to disturb one another. He adopts an attitude that starts with a greeting, excludes conflict and prioritizes reconciliation. It is recommended that people should be treated with mildness, leniency, prudence and benefaction rather than compromise. The first Muslims and Hz. Despite the injustices they suffered, the Prophet stayed away from attitudes and behaviors that would harm public peace. After the migration to Medina, Hz. Since the Prophet was in his authority, he took the necessary steps for de facto peace and reconciliation. He reconciled the tribes in conflict, and by negotiating with the members of other religions, he led to the emergence of a written text called the "Constitution of Medina", which protects the law of all. He supported mutually reassuring steps on the way to the permanence of peace, showed fidelity to the pledge, and provided an environment where everyone was sure of each other. In order for this safety environment to be sustainable, the concept of justice has been meticulously complied with. An understanding that no right will be lost and that even the enemy is afraid of doing injustice has prevailed in the society. It has been demonstrated by practices that no one will suffer injustice, even if they are weak, and that everyone has legal security.

Despite all kinds of measures, the problems that emerged during the social functioning were tried to be solved peacefully, not by resorting to force and violence, but by pardoning and indulging in the

appropriate place. Differences were accepted as a fact, not as a situation that should be eliminated. Regardless of religion, language, race and gender, the fact that human beings are 'wasteful creation' has always been taken into consideration. Based on this principle, being human is considered as the basic value, not the blood, race, tribe and asabiyya criteria of the age of ignorance, in the relations of people with each other. It is recommended that people should connect with each other not with narrow tribal ties, but with the unity of belief and ideals, and invest in friendship and brotherhood. Siblings' trembling on each other like the organs of a body in terms of seeing and watching over each other, and approaching each other with mutual friendship, intimacy, respect and affection has been reinforced on various occasions. Various warnings and reminders have been given to avoid all kinds of behavior that will lead to discord.

As a result, the social peace and tranquility environment targeted in the first period of Islamic History has been realized in a way close to the ideal. No one was excluded or marginalized during this period. Throughout the history of Islam, the diversity of religion, language and race has been regarded as wealth. This environment of diversity has been possible thanks to the proper observance of principles such as peace, trust, justice, tolerance and fraternity. This period, which is full of examples that diversify with efficient, correct and good practices that they will always benefit from for future generations, has taken its place on the positive side of the common heritage of humanity. Inhuman attempts such as marginalization, massacre and assimilation have no place in Islamic civilization. Objective historical studies reveal this fact to us with its documents. The testimonies of the documents give everyone enough ideas. For this reason, commemorating the religion of Islam with violence and attempting to use it as a material for Islamophobia propaganda, at least, is incompatible with historical practices and facts. In order to deliver this right, we are content to apply to history under the guidance of science and to express our confidence in the common sense of humanity free from all kinds of extremism.

Giriş

İnsanoğlu Dünya'ya ayak bastığı günden zamanımıza değin toplum içinde yaşamıştır. Yarattığı ünsiyet nedeniyle, varlığının devamı için diğer insanlara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç gereği, beraberinde karşılıklı hak ve vazife kurallarının oluşmasını sağlamıştır. Toplumlar, bu hak ve vazifelerin gözetildiği mekân ve zamanlarda barış içinde yaşayabilmişlerdir. İncelendiğinde Dünya tarihi bu hak ve vazifelerin dikkate alınmadığı birçok yer ve olaya tanıklık eder. İnsan haklarının yok sayıldığı coğrafyalar ve devirler, insanlığın unutamadığı acı ve zulümlere sahne olmuştur.

İslamiyet'in insanlığa gönderilişi sırasında Arabistan yarımadasında ve özellikle Mekke'de haksızlığın ve birçok zulmün kural haline geldiğini, o dönemleri ele alan eserlerde görebiliyoruz.¹ Bunlar şirk, bilgisizlik, zorbalık, kabile asabiyeti, zulüm, sürgit savaş hali, herhangi bir nizamın olmayışı, çocukların öldürülmesi ve özellikle kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, içki, kumar ve fuhşun yaygınlığı, yağma ve çapulculuk vs hususlardır. Bu münasebetle İslamiyet öncesi dönem Cahiliye şeklinde adlandırılmıştır.²

İslamiyet'i çevresine tebliğ ile memur edildiği zaman Hz. Peygamber, önce yakınlarından başlayarak, ilahi buyruklar ile insanları tanıştırmaya girişmiştir. Kendisine kulak veren az sayıda insana rağmen, özellikle Mekke ileri gelenlerinden büyük bir direnç görmüştür. Mekke'de kurulu düzenden faydalanan mutlu bir azınlık kitle, yüzyılların tortusunu barındıran şirk inancı ve sosyal planda icra edilen bir dizi haksızlığın devamından yana idiler. Bu düzenin değişmesini çıkarlarına uygun bulmadıkları için, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına İslamiyet'i tebliğ imkânı tanımadılar. Bütün karşı koymalara rağmen Hz. Peygamber büyük bir azim ve sabırla, kendisine gönül verenleri eğitmeye devam etmiştir. İnanç olarak 'mutlak tevhid', yaşantı olarak da birlik, beraberlik ilkelerinden taviz vermemiştir. Kardeşlik bağları, sevgi ve merhamet duygularının pekiştirilmesi gibi hususlar üzerinde durmuştur. Ne var ki Hz. Peygamber ve arkadaşları, Mekke'de herkesi kapsayan barışın sağlanması için yeterli kuvvet ve ortamı temin edecek imkânlardan mahrum idiler. Bizzat kendisi ve yeni müminler, Mekke'nin yerleşik düzenini elde tutan müşriklerin eza, cefa ve çeşitli zulümlerine maruz kalmışlardır³. Mekke'de dışlanan ve insanca yaşama şansları kalmayan Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu göçü bile kabullenemeyen Mekke müşrikleri, Habeşistan kralı katına elçi gönderip mülteci durumundaki

¹ Şerîf, Ahmed İbrâhîm, *Mekke ve'l-Medînetü fi'l-câhiliyye ve ahdî'r-Rasûl* (Kâhire: Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, 1965), 61-69; Ali Muhammed Sallâbî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 13-27; Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

² Murat Sarıcık, *Hız. Muhammed'in Çağrısı Mekke Dönemi* (Isparta: Karınca Grafik, 2016), 65-74.

Millî şairimiz Mehmed Akif Ersoy, Hz. Peygamber'e bir na'tında cahiliye dönemini çok veciz bir üslupla tasvir etmiştir:

*Bir kere de, ma'mûre-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de betederdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dışsız mi bir insan, onu kardeşleri yerdi!
Fevzâ bütün âfâkını sarmıştı zemînin
Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, tefrika derdi.*

bk. Mehmed Akif Ersoy, *Safahat* (Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1999), 548.

³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdulhafız Şelebi (Mısır: Mustafa Elbâni ve evlâduhu, 1936), 1/380; Safiyurrahmân el-Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtûm* (Dımeşk: Dâru'l-İslâh, 2009), 83-94.

Müslümanları ülkesinden kovmalarını talep etmişlerdir. Durumu anlamak isteyen Habeşistan kralı, mülteci Müslümanlarla, Mekkeli müşrik elçileri huzurunda toplayarak bir duruşma tertip etmiştir. Habeş Kralı, Müslümanlara müşriklerin iddiaları ve yeni kabul ettikleri dinleri hakkında soru sorduğunda, Cafer bin Ebi Talib'in verdiği cevap, İslam davetinin öncesi ile sonrası hakkında yeterli kanaati vermektedir:

'Ey Melik, biz cahil bir topluluk idik, putlara tapar idik, lâşe yerdik, fuhuş yapardık. Akrabalara küser, komşuluk hakkını gözetmez idik. Zayıf, kuvvetlinin esiri idi. Biz bu hal üzere iken; Allah içimizden birisini Peygamber olarak gönderdi. Soyu, asaleti, şeref ve namuslu hareketi hepimiz tarafından bilinmektedir. O, bizi bir olan Allah'a kulluğa çağırıyor, atalarımızın tapa geldikleri putları, ağaçları ve taş parçalarını terk etmemizi söylüyor. Bize doğru söylemeği, emanete ve akrabalığa riayet etmeği, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan, kan dökmekten sakınmayı bildiriyor. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira atmaktan nehy ediyor. Bir olan Allah'a kulluk etmemizi ve O'na ortak koşmamamızı, namazı, zekâtı ve orucu emrediyor. (... Kral'a İslam'ın emirlerini saydı.) O'na inandık ve tasdik ettik, Allah'tan getirdiklerine tabi olduk. Yalnız Allah'a ibadet ettik ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize haram kıldıklarını haram, helal kıldıklarını helal bildik. Bundan dolayı kavmimiz bize düşman oldu, bize işkence ettiler. Bizi dinimizden döndürüp yeniden putlara kulluğa zorladılar. Önceleri helal gördüğümüz pis şeyleri, yeniden helal saymamızı istediler. Bize zulmettikleri, baskı uyguladıkları ve dinimizi yaşamamıza imkân vermedikleri zaman, sizin ülkenize sığındık. Sizi başkalarına tercih ettik. Sizin komşuluğunuzu istedik ve Ey Melik, yanında haksızlığa uğramayacağımızı umduk.⁴

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere İslam daveti başından itibaren toplum barışına hizmet edecek davranışları tavsiye etmiştir. Kimseyi dışlamadan bütünlüklü/küllü bir bakış açısı içinde hareketin sınırlarını kademe kademe genişletmiştir. Bu davranış ve eğilimleri ele aldığımızda o günden zamanımıza önemini koruyan, yerelden evrensele uzanan en temel ve vazgeçilmez ilkelerden bir kısmını ele aldığımızda ana başlıklarla; barış, güven, adalet, müsamaha, kardeşlik şeklinde sıralayabiliriz. Bunun dışında kalan, burada zikredilmeyen ilkeler, bir anlamda bu ana kavramların tamamlayıcı parçası olarak devam etmişler, fakat bir sosyal harekete ilham kaynağı olacak şekilde ortaya çıkamamışlardır. Konu defalarca ve değişik bakış açıları ile ele alınmayı ve irdelenmeyi hak etmektedir. Zira son dönemlerde Müslümanlara yakıştırılan şiddet söylemi, islamofobia⁵ gibi algı çarpıtmaları konuyu gündeme taşımaktadır

Konuyu ele alırken temel kaynaklarımız; Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri ve ilk dönemi ele alan eserlerden ibarettir. Zaman itibarıyla Hz. Peygamber'in bi'seti sonrası risalet dönemi ile sınırlandırmağa çalışacağız.

1. Barış

İslâmî literatürde barış kavramını ifade eden iki kelime ön plana çıkar. Bunlardan ilki 's-l-m /سلم' kökünden gelen silm/selam⁶, ikincisi ise 's-l-h /صلح' kökünden türeyen sulh'tur⁷. Bu kelimeler aynı zamanda barış anlamına gelmektedir.

⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/359-360.

⁵ Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi* (Ankara: DİB Yayını, 2019), 227-256

⁶ Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub eş-Şîrâzî, *el-Okyanüsü'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. çev. Ahmed Âsım el-Ayıntabî (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1230/1814), 3/483.

⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 2/491.

Sosyal barışın en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisi, toplumda hâkim olan barış ortamıdır. İslamiyet'in insanlığa gönderilişi öncesinde, ne yazık ki toplumda yaşayan herkesin anlayacağı ve uyacağı kuralların bulunmaması, kabilesi güçlü ve kalabalık olanların sözünün geçtiği bir ortamı doğuruyordu. Bu da karşı itirazları ve beraberinde sürekli bir gerilim ve çatışma halini ortaya çıkarmıştır.

Hz. Peygamber, gençliğinden itibaren Mekke'de içinde yaşadığı toplumun bütün kesimleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. *Hılfu'l-fudûl* cemiyeti⁸ içinde yer almış, haksızlığa uğrayan kişilerin hukukunun yanında olmuştur. Peygamberlikle görevlendirildiği zaman yakın akrabası ve hatırının geçtiği arkadaşları ile işe başlamış, insanları ikna yoluyla İslam dinine davet etmiştir. Tebliğin ilerleyen dönemlerinde Mekke ileri gelenlerinin düşmanca tavırlarına bile, barışçıl usullerle karşılık vermiştir⁹. Etrafında yer alan kişilerin eza ve cefaya maruz kalanlarına sabır tavsiye etmiştir. Mekke için muhtemel bir iç karışıklığa yol açacak davranışlardan kendisi uzak durduğu gibi, ashabını da sakındırmıştır. O'nun Mekke'deki tebliğ ve davetinin ana vasfı, fertlerin kendilerine yapılmasını istemedikleri davranışı, başkalarına yapmamak ve tüm ilişkilerde mülayim ve yapıcı hareket etmek olmuştur.

Hz. Peygamber, ancak Mekke'den Medine'ye hicreti sonrası idareci mevkiinde olmuş ve kıyamete kadar insanlığa örnek olacak cihanşümül kaideleri uygulamaya sokmuştur. Tam bu noktada hatıra tutulması gereken husus Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti, Yesrib/Medine içinde, bir dönüm noktası olmuştur. Hicret öncesi yakın zamana kadar iç savaflara sahne olan Medine'de, birbirine düşman olan Evs ve Hazrec kabileleri Hz. Peygamberin gelişi ile O'nun önderliğinde birlik ve beraberliğin güzel örneğini teşkil etmişlerdir.¹⁰ Bu iki akraba kabile Hz. Peygamber önderliğinde ebedi barış durumuna geçmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bu olaya atıfta bulunarak; *"Hepiniz toptan Allah'ın ipine sınıksız sarılın, parçalanıp ayrılmayın, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de O, kalplerinizi İslam'a ısındırıp, birleştirmişti. Siz de O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken sizi oradan O kurtarmıştı."*¹¹

Hz. Peygamber, Medine'ye ayak bastığı zaman, ilk sözlerinden birisi de şu olmuştur:

*'Ey İnsanlar! Selâmı yayınız! Rast geldiğimize açıkça selâm veriniz, muhtaçlara yemek yediriniz, akrababanıza yardım ediniz ve onları ziyaret ediniz, herkesin uykuda olduğu bir sırada (geceleyin) namaz kılınız. (böyle yaparsanız) selâmetle cennete girersiniz.'*¹²

Hz. Peygamber daha ilk baştan, Müslümanlar arasındaki irtibatı sağlamlaştırmak için birleştirici/bütünleştirici unsur olarak selâmı/barışı esas almıştır. Bir diğer hadisi ile *'Tanıdığımız ve tanımadığımız herkese selâm veriniz'*,¹³ diyerek insanlar arasında iletişimi kuracak ilk davranışa, selâmla başlanması tavsiyesi önemlidir.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/140-142.

⁹ el-Furkân, 25/63.

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/146 vd.

¹¹ Âl-i İmrân, 3/103.

¹² İbn Sa'd, Ebû Abdullah b. Sa'd b. Menî ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/18.

¹³ Buhârî, "İmân", 6.

Bir başka açıdan ele aldığımızda, ‘Selâm’ Cenâb-ı Allah’ın isimlerinden birisidir.¹⁴ Yine her namazdan sonra okuduğumuz, ‘Allah’ım sen barış ve esenliksin, barış ve esenlik sendendir...’¹⁵ duasını Peygamberimiz öğretmiştir. Dolayısıyla ‘selâm/barış’ kavramı ilk Müslümanlar için sadece kişilerarası ilişkilerde çatışmama hali değildir. Bundan da öte bütün maneviyatlarını etkileyen aslî bir kavramdır. Müslümanların kendi iç huzuru, kendisiyle barışık olma hali, doğrudan Yaratıcı ile irtibatlı olma hali ile alakalıdır. İlk Müslümanlar fert olarak kendilerindeki bu huzur ve iç dinginliğini yakın çevresinden başlamak üzere, münasebet halinde olduğu kişiler ve eşyaya da sirayet ettirmişlerdir. Kişiler arası ilişkilerde barışın inşası, eşyaya yaklaşımda imar ve estetik, bu iç huzur ve sekinetinin ashâbta, dışa yansımaları olarak tezahür etmiştir. Böylece ‘bütün inananların topyekûn silm/barışa girmeleri’ emri tabii bir durum olarak algılanmıştır.¹⁶ Silm ile İslam bir anlamda özdeş olarak kabullenilmiştir.

Hz. Peygamber’in Medine günlerinin hemen başlarında icra ettiği Muhammed Hamidullah’ın deyimiyle ‘Yeryüzünde İlk Yazılı Anayasa’ olarak kabul edebileceğimiz; Müslüman ve gayr-i müslim Arapları, Musevileri, hatta Hristiyanları içine alan ‘Medine Sözleşmesi’ni onaylaması¹⁷ ile Hz. Peygamber’in çatışmacı değil, barışçı bir tutum içinde olacağı ortaya çıkmıştır.¹⁸ Sözleşme, Medine’ye yeni bir ‘sosyal-siyasi’ yapı anlayışı getirmiş, çevre yerleşim merkezleri için de bir örnek teşkil etmişti. Ayrıca kıyamete kadar İslamiyet’in şümüllü barış ve huzur temelli ana karakterinin esasları ortaya konmuş oluyordu. İslam tarihi boyunca Hz. Peygamber’in koyduğu bu esaslar, sonradan hüküm süren İslam devletleri için örnek olmuştur. Bu İslam devletleri, adı ve hanedan kim olursa olsun muasırlarına göre hep daha insani, daha adilane, daha ahlaki olmuş, tebaaları kim olursa olsun sosyal adaletin, barışın, huzurun nimetlerini tatmışlardır.¹⁹ Medine döneminde Hz. Peygamber her vesile ile güzel uygulamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber’in bu uygulamaları, o günkü Araplar tarafından ilgiyle izlenmiş, İslam Dini kısa sürede Arabistan’ın çoğunu etki altına almıştır.

Hz. Peygamber’in barış konusundaki bir başka uygulamasına Hudeybiye Musalahası’nı örnek olarak verebiliriz. Hz. Peygamber, hicretin altıncı yılında beraberinde yaklaşık bin beş yüz arkadaşıyla umre için Mekke’ye doğru yola çıkmıştı. Durumdan haberdar olan Mekke ileri gelenleri, Hz. Peygamber’in her türlü iyi niyet beyanına rağmen, kendisine ve arkadaşlarına umre izni vermemişlerdi. Aslında bu ters muamele kadim Mekke örfüne aykırı bir durumdu. Mekke yakınlarında Hudeybiye mevkiinde durdurulan Müslümanlarla, Mekkeliler arasında her an bir çatışma çıkabilirdi. Hz. Peygamber elçi teatisi ve müzakere yolunu seçmiş, görünüşte şartlarının bir kısmı Müslümanların aleyhine gözüken barış antlaşmasını imzalamıştı.²⁰ O an için Hz. Peygamber’in yanında bulunan birçok kişi bu antlaşmayı içine sindirememişti. İslam tarihinde Hudeybiye

¹⁴ el-Haşr, 59/23.

¹⁵ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 25.

¹⁶ el-Bakara, 2/208

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, 2/147; Mukavelename’nin maddeleri için bk, Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınevi, 1995), 104-113; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Said Mutlu-Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 1/131 vd.; Ali Bulaç, ‘Asr-ı Saadet’te Bir Arada Yaşama Tecrübesi’, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınevi, 1994), 2/169-195.

¹⁸ Adnan Demircan, *Tarihin Akışını Değiştiren Son Peygamber* (İstanbul: Beyan Yayınevi, 2014), 132.

¹⁹ Seyyid Kutub, *Dünya Barışı ve İslam*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Ebru Yayınevi, 1987), 119 vd.

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, 3/321-332; Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu’l-Meğâzî*, ed. Alfred von Kremer (Kalkûta: Babtist Misyon Yayınevi, 1856), 383-388.

Musalahası olarak anılan bu antlaşma, sonuçları itibariyle Mekkeliler ve Kureyş kabilesi ile Müslümanlar arasındaki hasmane tutum ve davranışların yumuşamasına zemin hazırlamıştır. Antlaşma müzakereleri boyunca Mekkelilerin zorluk çıkarma tavrına rağmen, Hz. Peygamber'in muhtemel bir savaştan kaçınma eğilimi, her haliyle kendini göstermektedir. Mekkelilerle birtakım konularda anlaşmazlıklar devam ediyor dahi olsa, yine de karşılıklı oturup konuşabilir olma haline bir kazanç olarak bakılmıştır. Bu ortamın korunması, beşeri zaafılara hitap eden birtakım sebeplerle bozulamayacak kadar önemliydi.²¹ Bu antlaşma, Mekke halkının Müslümanlarla yakınlaşması²² ve Mekke'nin fethine giden sürecin başlamasını sağlamıştır. Mekke'nin Müslümanlar tarafından kansız denecek kadar suhuletle fethi sonucu, kendilerine gösterilen insani muamele karşısında, halkın etkilenecek kitleler halinde Müslüman olması, insanların İslamiyet'i kabul etmeye hazır bulunmuşluklarını da ortaya koyar. Ayrıca İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu fetih, çevre kabile ve yerleşim bölgeleri için bir örnek teşkil etmiştir. Bu fetih sayesinde Arabistan yarımadasında yaşayan diğer kabilelerin barışçıl yollarla Müslümanlarla münasebet kurması temin edilmiştir.

2. Güven

İslâmî literatürde güven kavramı için, 'e-m-n / أمن' kökünden "güvenmek, korku ve endişeden emin, asude olmak" anlamına gelen 'emn' kelimesi kullanılır. Emn, eman, emanet, emniyet, iman, mümin, temin vb. kelimeler hepsi bu kökten türetilmiştir. Zıddı gadr ve hıyanettir.²³

Toplumun bir arada yaşaması için barış ortamının temini kadar vazgeçilmez bir diğer ilke, güven unsurudur. Güven duygusu fert için bir dizi psikolojik süreç olduğu gibi, toplum için de iç içe bir dizi sosyolojik münasebetler sonucu oluşan ortamdır. Bir toplumda karşılıklı güven ortamının inşa edilebilmiş olması, önemli bir kazanımdır. Toplumun birbirinden kuşkuya düşmeksizin, üzerine düşen sosyal sorumlulukları yerine getirebilmesi her zaman ulaşılmak istenen bir hedeftir. Hz. Peygamber de bütün tebliğ hayatı boyunca güven inşa ve tesis edici örnek bir hayat sürdürmüştür. Daha peygamberlik ile görevlendirilmeden önce, Mekke halkı tarafından 'el-emîn' olarak tanınmıştır.²⁴ Diğer dikkat çekici bir hadise ise, Hz. Peygamber'e vahyin ilk geldiği sırada, başına gelen olayı anlamlandırmak için hanımı ile istişaresi sırasındaki söyleşi, bize önemli ipuçları verir. Bu esnada, "Kendimden endişe ettim" demesi üzerine, eşi Hz. Hatice; "Endişe etme, Allah'a yemin ederim ki, o seni ebediyen mahcup etmez, sen sıla-ı rahmi gözetirsin, doğru konuşursun, işini görmekten âciz kimselerin elinden tutarsın, yoksulları kayırırısın, misafirleri ağırlarsın, haksızlığa uğrayan kimselere yardım edersin"²⁵ diyerek O'nun endişesini gidermeğe çalışmıştır. Hz. Hatice'nin nazik bir zamanda Hz. Peygamber'in doğruluğuna ve her biri sosyal hizmeti gösteren meziyetlerine şahitlik etmesi, O'nun hayatını adeta özetlemiştir. Bunlar da güven verici davranışlardır. Özellikle İslam'a davetin ilk döneminde Mekke şehri ileri gelenlerinin Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlara gösterdikleri direnç

²¹ A. Murat Daryal, *İslâmın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili* (İstanbul: MÜİFAV Yayını, 1989), 116

²² Nitekim Mekke'nin hatırlı şahsiyetlerinden, Halid b. Velid, Amr b. As, Osman b. Talha bu antlaşma ile ortamın yumuşamasının arkasından h. 8. yıl içinde Medine'ye giderek kendi istekleri ile Müslüman olmuşlardı. bk. Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 401; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 120-133; Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 58-65.

²³ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 3/594.

²⁴ İbn İshâk, Ebu Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981/1401), 57.

²⁵ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 3.

sırasında Hz. Peygamber hakkında bir takım yakışsız ifadeler kullandıkları bilinmektedir. Fakat bu ifadelerin içinde O'nun güvenilirliğine şüphe kabilinden bile bir itiraz vaki olmamıştır. Tam aksine kendisine düşman olanlar bile O'nun emin bir şahsiyete sahip olduğunu ve dürüstlüğünü itiraf etmişlerdir.²⁶ Mekke'de Hz. Peygamber'in on üç yıllık daveti boyunca muhataplarına karşı güven sarsıcı bir sözü veya fiili olmamıştır. O dönemde Mekkelilerden bir kısmı Müslüman olmadıkları halde değerli eşyasını Hz. Peygamber'e emanet ederdi. Hz. Peygamber bu emanetleri korur, zamani geldiğinde sahibine teslim ederdi. Medine'ye hicreti öncesi evindeki bu emanetleri sahiplerine verilmek üzere Hz. Ali'yi görevlendirdiğini biliyoruz.²⁷ Hz. Peygamber'in Medine dönemi ise güven konusunda incelenmesi gereken, başlı başına bir devredir.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicreti öncesi özellikle ikinci Akabe Biatı'nda, hazır bulunan Medinelilerden, şehirlerine geldiği takdirde; malları, canları, çocukları ve kadınlarını korudukları gibi O'nu ve arkadaşlarını koruyacaklarına dair söz almıştı²⁸ ve bir anlamda kendisini, arkadaşlarını ve İslam dininin mukadderatını Medinelilere emanet etmişti. Bilindiği üzere, İslam dininin kabul görüp, tüm Arabistan yarımadasına yayılışı Medine döneminde mümkün olabilmıştır. Bu dönemin temeli de karşılıklı güven sözü ile atılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'de ilk yaptığı uygulamalardan birisi, Müslümanlar arasındaki kardeşliği pekiştirdikten sonra, Medine halkının diğer unsurları ile de müzakereler yaparak onları, yukarıda anlatıldığı üzere, 'Medine Sözleşmesi'ne ikna etmesiydi. Bu sözleşme ile önceleri Yesrib olarak bilinen belde, bir 'şehir-devlet' kimliğine kavuşmuştu.²⁹ Ayrıca Medine tarihinde daha önce görülmemiş bir siyasi-sosyal yapı kurulmuş oldu. Bu yapı, etnik köken ve din farkı gözetmeksizin bütün unsurları bir arada yaşama ve tutma amacına yönelik idi. Şehir halkının barış ve güven içinde yaşamasını sağlamak gayesini güdüyordu.³⁰ Sözleşmenin diğer bir özelliği, anlaşmaya taraf olan unsurları, bir ümmet olarak kabul etmesidir. Böylece taraflar birbirlerinin varlığını dinî, siyasî ve sosyal açıdan da kabul etmiş ve tanımış oluyordu. Bu tecrübe ile Müslümanlar gayri Müslimlere, inanç ve fikir hürriyeti, mal ve can güvenliği sağlıyorlardı. Hile ve vefasızlık yasaklanıyordu.³¹ Daha sonra 'zarurât-ı hamse' olarak belirlenen beş temel dokunulmazlık alanı veya beş temel insan hakkı olarak belirlenen 'can, mal, aile, inanç ve ibadet emniyeti'³² gibi hususların gözetilmesi, o dönem için çok ileri bir seviyedir. Daha sonra tarihte hâkimiyet kuran Müslüman devletler ve toplumlar, Hz. Peygamber'in kurmuş olduğu sosyal yapıyı örnek alarak, karşılıklı güven unsurunu esas alan düzeni devam ettirmişlerdir.

O dönemde Hz. Peygamber bir yandan herkesin birbirinden emin olduğu toplumu bizatihi inşa ederken, davranış ve uygulamalarıyla güzel örnekliğini sergilemiş, diğer taraftan Kur'an-ı Kerîm, hitap ettiği insanların inanç ve zihin dünyalarını güven esaslı bir istikamete tedrici olarak

²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/320.

²⁷ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1967/1387), 2/382.

²⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/97.

²⁹ Şerîf, Ahmet İbrâhîm, *Mekke ve'l-Medîne*, 421.

³⁰ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 143.

³¹ Sarıçam, *Evrensel Mesaj*, 145.

³² Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, çev. Tayyar Tekin (B.y.: Pınar Yayınları, 1990), 319-321; Hayreddin Karaman, *İslâm'da İnsan Hakları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 31 vd. ayrıca 142-143; H. Tekin Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsiyet Hakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 75-140.

yönlendirmiştir.³³ Bu doğrultuda bir irdeleme yaptığımızda; en önce dikkatimizi çeken hususlardan biri, Müslümanların zihin ve gönül dünyasında en baş sırada bulunduran Allah mefhumu hakkındadır. Kendisine iman edilen ve güvenilen, güvenlik veren anlamında ‘*el-Mü’min*’³⁴ Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinden biridir. Yani gönül verilen en yüce ve aşkın varlığı adlandırırken güvenle alaka kurulması, en önde gelen bir asli değer inşasını söz konusu etmiştir. Ayrıca Allah’a inanan, güvenen, kendisine güvenilen anlamında, yeni dinin mensuplarının bir diğer sıfatı da ‘*mü’min*’dir. Güvenmek ve güvenilmek Allah’la kul arasında çift taraflı işleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi süreçte peyderpey nazil olan Kur’an ayetlerinin birçoğu, ‘Ey iman edenler, yani ey inananlar, güvenenler ve güvenilenler’³⁵ şeklinde başlayıp, bu asli değeri benimseyen insanlara, ilave ahlakî değerlerle mücehhez olmayı yükümlü kılmıştır. İman ve güven telkini esas olmakla birlikte, bunun üzerine bir dizi değer inşa edilmiştir. Kur’an’da müminlere örnek olarak gösterilen önceki peygamberlerin bir kısmı ‘*rasûlün emîn/güvenilir elçi*’³⁶ olarak tanıtılmıştır. Doğrudan güvenilirlik öne çıkarılarak tekrara gitmek suretiyle Kur’an konuya verdiği önemi pekiştirmiştir.³⁷ Emin/güvenilir olma vasfının sadece peygamberlerle sınırlı kalmayıp, Kur’an’ı Hz. Peygamber’e getirmekle görevli vahiy meleği Cebrail’e ‘*rûhu’l-emîn*’,³⁸ Mekke ve Kâbe’ye ‘*el-beledü’l-emîn/güvenli belde*’³⁹ denilmek suretiyle kapsam geniş tutulmuştur. Dolayısıyla gönül ve zihin dünyasında güven kavramı müstesna bir yer almıştır. Emniyet, emanet vs. kavramlar da aynı kökten türetilmiş mana ve muhteva olarak güven ile iç içe irtibatlı olarak telakki edilmiştir. Sonuç olarak herkesin birbirinden emin olduğu, bir kimsenin akşam yattığında sabah nasıl kalkarım, bir seyahate çıktığında geriye dönebilir miyim, diye endişe etmediği, malından canından emin olduğu, bir güven iklimi oluşturma başarısı gösterilmiştir.

3. Adalet

Sözlükte ‘a-d-l / عدل’ kökünden türeyen masdar-isimdir. Düzeltmek, doğru davranmak, eşit olmak, eşit tutmak, mutedil olmak, insaf etmek, istikamet, hakkaniyet ve her şeyi yerli yerince koymak, eş, benzer, bir şeyin kıymeti, fidye, terazinin kefelerini dengelemek, devenin havutu üzerindeki yükün sağlı sollu taraflarından her biri vs. anlamlara gelmektedir. Zıddı ise ‘cevr’ ve ‘zulüm’ olarak kabul görmüştür.⁴⁰ İslâmî edebiyatta çok geniş bir yer tutan adalet kavramı, terim olarak; hak sahibine hakkını vermek, tarafsız davranmak, ifrat ve tefritten uzak orta yolu takip

³³ Mehmet Yolcu, *Kur’an’ın Zihniyeti Değiştirmesi* (İstanbul: Eylül Yayınları, 2003), 335-352; Ömer Müftüoğlu, *Bugünün Müslümanının Kur’an’la İletişimi* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 209-238.

³⁴ el-Haşr, 59/23.

³⁵ Kur’an-ı Kerim’de iman kavramı sekiz yüzden fazla yerde geçer. Hadis külliyatında da iman kavramı geniş bir yer tutar. Bk. Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-217; Abdurrahman Kurt, *İslâm’ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 115; Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 281.

³⁶ Bu peygamberler ve zikredilen ayetler; Hz. Nuh (Şuarâ 26/106-109), Hz. Hûd (Şuarâ 26/124-127), Hz. Salih (Şuarâ 26/ 142-145), Hz. Şuayb (Şuarâ 26/177-180) ve Hz. Lut (Şuarâ 26/161-164).

³⁷ Kur’an’da tekrarların asıl gayesi bir ibret dersi vermektir. Bk. Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Suûd-i Arabistan, y.y., 1980), 3/8-11; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 174.

³⁸ eş-Şuarâ 26/193.

³⁹ et-Tîn 95/3.

⁴⁰ İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beyrût: Dâru’l-Ceyl, 1991/1411), 4/246-247; İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu’l-Arab*. haz. Yusuf Hayyat - Nedim Maraşlı (Beyrût: Dâru Lisâni’l-Arabî, 1990), 1/706-707

etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, farz ibadetleri eda etmek, dinen haram olan davranışlardan uzak durmak, istikrarlı bir doğruluk, ferdi ve içtimai yapıda hakkaniyet, eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı temin eden ahlakî fazilet ve büyük bir haslettir. Ahlâkî, hukukî ve sosyal bir ölçü birimidir.⁴¹

Her dönem Müslümanların hayat rehberi olan Kur'an-ı Kerîm adalet kavramına geniş yer vermiştir⁴². Kurân'da hak, kıst, keyl, kıstas, vasat, mizan gibi müteradif kelimelerle, adalet kavramına vurgu yapılmıştır. Adaletin⁴³ her tezahürü makbul görüldüğü gibi, zıt kavram olan zulmün⁴⁴ her çeşidinden uzak durulması müteaddit defalar tavsiye edilmiştir.

'El-Adl' ve 'el-Muksit' kelimeleri mutlak adaletin sahibi Cenâb-ı Allah'ın esmâ-ı husnâsı olarak sayılmış,⁴⁵ dolayısıyla ilk Müslümanların dikkatleri bu noktaya teksif edilmiştir. Es-Selâm, el-Mü'min isimlerinde olduğu gibi, 'el-Adl' ve 'el-Muksit' isimlerinin icabı olarak Müslümanların tüm muamelelerine yansıyan bir adalet tasavvuru oluşturduğudur.

Ferdi ve sosyal hayatın her safhasında adalet olgusunun gerekliliği, adalet duygusunun insanda doğuştan geldiği gerçeği, genel kabul görmüştür. Adaletin, yukarıda açıklanmağa çalışılan barış ve güven kavramları ile de doğrudan alakalı olduğu bu genel kabul çerçevesinde değerlendirilebilir. Zira barış ve güven ortamının büyük oranda adaletle riayet edilerek sağlanabileceği söylenebilir. Adaletten şaşmanın çatışma ve birbirine güvensizliği sonuç vereceği de rahatlıkla ifade edilebilir. Dolayısıyla Kur'an'ın başından itibaren nazil olduğu Mekke şehrinde, fert ve toplumu rahatsız eden bir takım haksız uygulama ve adaletsizlikleri insanların gündemine getirdiği, haksızlığın her çeşidini reddettiğini görüyoruz. Hz. Peygamber de peyderpey inen Kur'an ayetlerinin yönlendirmesiyle Mekke'de önce zihin ve ruhlarda zaten nüve olarak var olan hak ve adalet kavramlarını pekiştirmiş, adaletle aykırı uygulamaları ve inanışları da makbul görmemiştir. Hz. Peygamber her şeyden önce insanları Tevhid'e davet etmiş, Kur'an-ı Kerîm de şirkin en büyük zulüm olduğunu⁴⁶ beyan etmiştir. Tevhid'in ahirete inancı da beraberinde getirmiş olması, o günün Mekke toplumunun gündemine ahiret, hesap, mizan gibi konuları da getirmiştir.⁴⁷ Böylece Dünya-Ahiret dengesinin kurulması fikri, hesap verme inancı, icra edilen birtakım haksızlıklardan uzak durmayı gerektirmesi, inanan insanların kafa ve gönüllerinde esaslı bir dönüşüm yapmıştır. Hz. Peygamber doğruları kabule hazır inanmış insanlara zulüm ve haksızlıktan uzak durmayı, haksız yere cana kastetmemeyi, insanlar arasında hür-köle, erkek-kadın, kuvvetli-zayıf, zengin-fakir ayırımı yapmamayı, asıl üstünlük miyarının takva olduğu, ölçü ve tartıda eksik tartmamayı Kur'an'ın rehberliğinde öğretmiştir. Mekke döneminde Kur'an-ı Kerîm, eğitici bir üslupla,

⁴¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el- İsfahânî, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Darü'l-Kalem; Beyrût: ed-Darü's-Şamiyye, 1416/1995), 551-553; Mustafa Çağrırcı, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988),1/341; M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2008), 2/384.

⁴² Kur'an'da 'adl' ve 'kist' köklerinin değişik türevleri elli beş kez zikredilir. Bk. M. Fuâd b. Abdilbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul: İfav Yayını, 1991), 112-113; 140

⁴³ Bk. Seyyid Kutub, *İslâm'da Sosyal Adalet*, çev. Yaşar Tunagür M. Adnan Mansur (İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1982; Macid Hadduri, *İslâm'da Adalet Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999).

⁴⁴ Kur'an'da yirmi yerde zulüm, iki yüz altmış sekiz yerde de zulmün türevleri kötülenmiştir. Bk. M. Fuâd, *Mu'cemu*, 108-109.

⁴⁵ Tirmizî, "Daâvât", 82.

⁴⁶ el-Lokmân 31/34; en-Nahl 16/90.

⁴⁷ el-Câsiye 45/24.

Müslümanların her hususta takipçisi oldukları daha önceki peygamberlere atıfta bulunarak Hz. Musa, Hz. Davut ve Hz. Şuayb'ın⁴⁸ adalet ilkesine riayet edişleri örnek olarak gösterilmiştir. Peygamberlerin insanlığa rehber olarak gönderilişlerinin bir amacının da “...insanlar (arasında) adaleti yerine getirsinler”⁴⁹ şeklinde beyan edilmesi ufuk açııcıdır. Aslında dünyanın başından beri adaletin ikamesi ile rahat nefes aldığı, bundan sonra da ancak adalete riayetle huzurun mümkün olacağı fikri, Müslümanların zihin-gönül ve davranış manzumesine işlenmiştir. Mekke’de müşriklerin Müslümanlara baskı ve eziyetin her çeşidini reva gördüğü zor şartlar sırasında nazil olan Şûrâ suresi 37-42 ayetlerinde, müşriklerin haksız saldırıları karşısında, müminlerin her şeye rağmen adaletten ayrılmamaları, kendi aralarında dayanışma içinde olmaları, kötülüğü iyilikle savmaları, mümkünse bağışlayıcı olmaları tavsiye edilmiştir. Bir başka ayette ise adalet, ihsanla birlikte anılmış, aşırılık ve azgınlık yasaklanmıştır.⁵⁰ Böylece adaletten bir adım daha ileri gidilerek Müslümanların af ve ihsan yolunu tutmalarının tavsiyesi ile daha Mekke’de iken fazilet ahlakının temelleri atılmıştır. Beşeri münasebetlerde adaletin yerleştirilmesi gereğinin anlaşılması arkasından, Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olan Mutaffifin suresi ile de ticari muamelelerde ölçü ve tartıda haksızlıktan kaçınılması, dürüstlikle ahiret inancı ilişkilendirilerek esasa bağlanmıştır.⁵¹ Bu esas Müslümanları Cahiliye adetlerinin dışında, evrensel bir kabule doğru, hak merkezli adalet anlayışına taşımıştır. Mekke döneminde Hz. Peygamber ve Müslümanlar idari manada bir yetkileri olmadığı için ancak örneklik ve şahsi ilişkiler yoluyla insanları etkileme ile sınırlı kalmışlardır.

Adalet ilkesinin, hukuk teşkilatı ve muameleleri ilgilendiren kaideleri, ancak Medine döneminde tedricen, ihtiyaca binaen veya re’sen devreye girmiştir. Hz. Peygamber Medine’de devlet başkanı olduğu gibi, bu devletin kaza organının başı olarak, kaza fonksiyonunu ifa etmiştir. Her türlü dava ve ihtilaflar O’nun tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber’in uygun gördüğü kişiler de davalara bakmıştır. Bu durumda Hz. Peygamber temyiz makamı gibi davranmıştır. Yeni fethedilen beldelere ashabından ehil kimseleri kadı olarak tayin etmiştir.⁵² Yani adaletin tecellisi İslam’dan önceki gibi kabilelerin veya fertlerin ‘ihkâk-ı hak’ anlamına gelecek keyfi uygulamalarına son vererek, belli kaidelere bağlanmıştır.⁵³ Hz. Peygamber’in verdiği yargı kararları yazıya geçirilmiş, ayrı bir literatür oluşturacak yekuna ulaşmıştır⁵⁴. Bu dönemde adaletin temini için, şahitlerin dinlenmesi, suçun şahsiliği, herhangi bir şahsa imtiyaz ve dokunulmazlık tanınmaması, davalının rızası olmadan suçluyu affetme yetkisinin başkasına verilemeyeceği, sadece akıl sahibi varlıkların cezalandırılabilmesi gibi mahkeme ve duruşma usulü vaz edilmiştir. Adaletin ikamesinde yerleştirilmesi gereken ilkenin ‘Allah korkusu’ olduğu,⁵⁵ ilaveten ahlakla hukukun birbirinden beslenmesi, birbirinden güç alarak iç içe sıkı bağları göz önünde bulundurulmuştur. Örnek olarak, Hz. Peygamber, bir olay üzerine haklı olduğu halde kendisini iyi savunamayan şahsın

⁴⁸ el-A’râf 7/159, es-Sâd 38/ 21-26; el-Hûd 11/ 84,85.

⁴⁹ el-Hadîd 57/25.

⁵⁰ en-Nahl 16/90.

⁵¹ el-Mutaffifin 83/1-6.

⁵² Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi* (Ankara: DİB Yayını 1979), 39-53; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul, İz Yayınları, 2012), 98-100; Fatimatüz Zehra Kamacı, *Hz. Peygamber’in Günlük Hayatı I (Mescid-i Nebevi)* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013), 294-313.

⁵³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/917-918.

⁵⁴ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayını 2001),24/66.

⁵⁵ el-Bakara 2/185; el-En’âm 6/164.

davayı kaybetmesi üzerine: *Ben ancak bir beşerim. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hükmetmiş olabilirim. Bu şekilde kime (hataen) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, onu asla almasın. Çünkü bu takdirde ona ancak bir ateş parçası vermişimdir*⁵⁶; şeklinde açıklama getirince kazanan şahıs, gerçeği itiraf etmiş ve hak karşıdaki şahsa verilmiştir. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İslam dini ve bu çerçevede oluşan adalet anlayışı, hakkın tevzii ve tecellisinde sadece zahiri şartlarla yetinmemiş, başından sonuna kadar, manevi esasları da mündemiç olarak teşekkül etmiştir. Devletin vatandaşı olan herkes hukuk güvencesine kavuşmuş, adaletin ikamesiyle huzur bulmuştur.

4. Müsamaha

Yukarıda ifade edildiği üzere, bir toplumu oluşturan kesimler arasında yerleşik barış, karşılıklı güven ve adalete olan inanç, o toplumun birbiriyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesi, huzur ve insicam içinde işleyişi için vazgeçilmez unsurlardır. Bu vazgeçilmez unsurlardan bir tanesi de kuşkusuz müsamaha ilkesidir.

Müsamaha, s-m-h/صح kökünden mufâale kalıbında masdar isim olup, sözlükte karşılığı kolaylık göstermek, affetmek, hoş görmek, cömertlik vs. anlamlarına gelir. Eş anlamlı olarak aynı kökten tesamuh kavramı da yaygın olarak kullanılır. Terim olarak; farklı bir görüş veya kanaate sahip kişilere yumuşak davranmak veya hatalı, kusurlu davranış sergileyen şahsa karşı, affedici tavır içinde olma, ayıplamaksızın hatasını görme fırsatı verme gibi anlamlara gelir. Zıddı taassup ve tahammülsüzlüktür.⁵⁷

Kur'an-ı Kerîm'de 's-m-h' kökünden müsamaha anlamına bir kelime gelmemekle birlikte, yakın anlamda 'safh/صفح' kelimesi bulunmaktadır.⁵⁸ Bir kişiyi hatasından dolayı kınamamak, azarlamamak, affetmek vb. anlamlara gelir.⁵⁹ Affetmekten daha ileri bir davranış sergileme⁶⁰ anlamına da kullanılmıştır. 'Safh', günümüzde müsamaha kavramına yüklenen anlamla daha mutabık görünmektedir.

Müsamaha kavramı, Müslümanların kendi aralarında birbirine karşı rıfk, kerem, lütuf, semahat ve mülayemetle davranması, olumsuzluklara sabır, hilim, tahammül, af, fazladan verme gibi hususlar ile yakın anlamda ve bir arada, İslâm ahlakı içinde olumlu bir meziyet olarak ele alınarak değerlendirilir.⁶¹ Ayrıca ibadetlerde ruhsat, muamelatta kolaylık, tahfif, tedric anlamlarına da kullanılır.⁶² Bizim asıl incelemek istediğimiz husus, müsamahanın, inanç, ırk, dil farklılıklarına rağmen Müslümanlarla bir arada yaşayan topluluklara karşı sergilenen tutum ve davranışları ilgilendiren yönüdür.

İslam dininin temel ilkelerini düzenleyen Kur'an ayetleri ve bu ayetleri ilk önce uygulamaya aktaran Hz. Peygamber'in icraatı başından itibaren insanları red ve dışlama esasına göre değil, aksine kabul ve samimiyetle benimsemeye yönelik olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Allah bütün âlemlerin

⁵⁶ Buhârî, "Ahkâm", 20.

⁵⁷ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğâ*, 3/99; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/198; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 1/381.

⁵⁸ el-Bakara 2/109; el-Maide 5/13; el-Hicr 15/85; en-Nûr 24/22; ez-Zuhruf 43/5, 89; et-Teğabun 64/14.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/346; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 1/489.

⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 486

⁶¹ Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, thk. Mustafa es-Sakkâ (İstanbul: Temel Neşriyat, 1985), 331-332

⁶² Talat Sakallı, *İslam'da Hoşgörü ve Kolaylık* (İzmir: Y.y., 1996), 55-106; 158-165.

yaratıcısı ve Rabb'idir. İnsanlar inansın veya inanmasın O'nun kullarıdır. İnsan eşref-i mahlûkattır, insana insan olduğu için saygı gösterme hem dinin hem de peygamberlerin temel mesajıdır. Hz. Peygamber de bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. İnananlar bu rahmetin farkında ve idrakinde olanlardır. İnanmayanlar ise bu rahmete ulaşmaya ve anlamaya istidadı olan adaylar zümresidir. Bu münasebetle insanların muhtelif aidiyetleri bir vakıa olarak kabul edilmiştir. Aidiyetler, ferdi ve sosyal münasebete engel olarak görülmemiştir. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in öncülüğünde İslam daveti, Mekke'nin mukim tüm sakinlerini muhatap almış, herkese şamil olarak yürütülmüştür. Ayrıca gerek hac için gerekse ticari ve sosyal faaliyetler için, civar kabile ve yerleşim birimlerinden geçici süreliğine Mekke'ye gelmiş olan misafirlere de ayırım gözetmeden tebliğ faaliyetleri ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber, Mekke'deki davet ve tebliğ faaliyetleri esnasında karşılaştığı anlayışsızlık ve fena muamele karşısında zaman zaman derin üzüntü duyması dolayısıyla Cenâb-ı Allah tarafından uyarılarak teselli edilmiştir.⁶³ Mekke'de Müslümanlar zaten sayıca az, güç itibarıyla de zayıf durumda idiler. Bizatihi kendileri her türlü ötelenmeye maruz kalmışlar, Kureyş'in her türlü eziyetine ilaveten üç yıl süren⁶⁴ iktisadi ve sosyal bir ambargonun, kuşatmanın mağduru olmuşlardır. Kuşatma kaldırıldıktan sonra, Hz. Peygamber kendilerine bu muameleyi reva gören Mekke ileri gelenleriyle iletişimi kesmemiş, ilahi yönlendirme doğrultusunda⁶⁵ görüşmeye ve çağrısına devam etmiştir. O günkü şartlarda ortalama bir Arabın tavrı, husumet gütmek ve intikam fırsatı için çabalamak olması gerekirken⁶⁶ Hz. Peygamber, engin müsamahakâr bir tavırla, insanlarla münasebetini sürdürmüştür.

Mekke'de davet imkânı kalmayınca Peygamberliğinin onuncu yılında komşu belde Taife gitmiş, fakat orada da yaptığı tüm görüşmeler olumlu sonuç vermediği gibi, şehrin ayak takımı tarafından taşlanarak yaralanmıştır. Hz. Peygamber, gördüğü kötü muameleye rağmen onların ıslahı için duâ etmiştir.⁶⁷ Hz. Peygamber'in hayatında teferruat nev'inden de olsa bu olayda sergilediği tavır, O'nun ne denli yüce bir gönle sahip olduğunu göstermiştir.⁶⁸

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretini müteakip müsamaha ile ilgili olarak yaptığı icraattan birisi de, yukarıda bahsedildiği üzere Medine halkını bir araya getirecek "Medine Anayasası" denilen metni müştereken kabul etmeleridir. Bu yazılı metni önemli kılan hususlardan bir kısmını şöyle özetleyebiliriz: Daha önce siyasi ve sosyal yönden birbirinden bağımsız yaşayan Müslüman ve gayri müslim kabilelerin, bundan sonra ortak bir istikbal için, birlikte yaşama ve var olma iradelerini ortaya koymuş olmalarıdır. Bir yazılı metin ile resmen birbirlerini tanımalarıdır. Birbirlerine karşı sorumluluk yüklenmeleridir. Sadece sorumluluk esasına göre değil haklarını da yazılı olarak belirlemiş olmalarıdır. Bu birlikte yaşama iradesinin bir zorlama veya cebir altında değil karşılıklı görüşmeler sonunda, iknaya dayalı ve gönüllülük esasına göre düzenlenmiş olmasıdır. Kuramsal olarak değil, uygulamalı olarak hayata geçirilmesidir. Bu anayasaya göre kurulmuş devletin başkanı ve bir anlaşmazlık vukuunda merciinin Hız. Peygamber olmasıdır. Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinin daha birinci yılı dolmadan, insanların eşitliğine ve danışmaya dayalı bir teşkilatlanmanın

⁶³ eş-Şuarâ 26/3-4;el-En'âm 6/35; Hûd 11/12, 118,119; Kehf 18/29; Yunus 10/99.

⁶⁴ Peygamberliğinin 7-10. (miladi karşılığı 616-619) yılları.

⁶⁵ en-Nahl 16/125.

⁶⁶ Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2007), 43, 76.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/60-63.

⁶⁸ Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: DİB Yayını, 1983), 2/759-760.

gerçekleştirilmesidir. Böylece siyasi, sosyal ve hukukî temel esasları tanzim eden ve tarafları bağlayan ortak bir metnin oluşturulmasıdır. Bütün bunların tabii sonucu olarak, İslâm Tarihinin daha başından itibaren, farklı olanı dışlamayan, ötelemeyen, kuruluş safhasından itibaren bünyesinde müsamahayı barındıran bir hayat tarzı ve bakış açısının tesis edilmiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu bu çok dinli, farklı etnik menşee ait toplum yapısı, daha sonraki dönemler için örnek teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber'in müsamahasının billurlaştığı en unutulmaz olaylardan birkaçı, hicrî 8. yılda⁶⁹ Mekke'nin fethi münasebetiyledir. Fethin mümkün olduğu nispette kansız neticelendirilmesi, fetih sonrası umumi af ilan edilmesi, İslam'a ve Müslümanlara büyük kötülük ve düşmanlık etmiş olan Hind b. Utbe, Vahşi b. Harb, İkrime b. Ebi Cehil ve Safvan b. Ümeyye gibi kişilerin affedilmesi, herkes ve her kesimi derinden etkileyen, o güne kadar görülmemiş bir hadiseydi. Af etkisini göstermiş, belde sakinleri Müslüman olma yarışına girmişler, Kur'an-ı Kerîm'de bu olay "Ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde"⁷⁰ ifadesiyle resmedildiği gibi, kısa sürede Mekke mühim bir İslam şehri olmuştur. Mekke'nin İslamiyet'i kabulü, bütün Arabistan yarımadasının İslam'a yönelmesinde öncü, olumlu bir saik olmuştur.

Hz. Peygamber'in müsamaha ile ilgili dikkate değer bir uygulaması da hicrî 9. yıl içinde (630-631) mektup göndererek İslamiyet'e davet ettiği Necran⁷¹ Hristiyanlarından bir heyetin Medine'ye gelişi dolayısıyladır. Heyet Medine'ye ve doğrudan Mescid-i Nebi'ye gelmiş, bu sırada ikinci namazı yeni kılınmıştı. Kendi ibadet vakitleri yaklaşan Hristiyan Necranlılar, doğuya yönelerek ibadete hazırlanmışlardı. Sahabeden bazıları onlara engel olmak istediğinde, Hz. Peygamber Necranlılara müdahale edilmemesini ve ibadetlerini yapmalarına müsaade edilmesini emretmiştir. Daha sonra bir dizi görüşmeden sonra Müslümanların hâkimiyetini tanıyarak cizye karşılığında, mal, can ve din hürriyetleri hakkında teminat alarak geri dönmüşlerdir.⁷² Hz. Peygamber'in kendi mescidinde bir başka din mensuplarının ibadet etmelerine müsaade etmesi, O'nun müsamaha sınırının ne denli kapsayıcı, kuşatıcı olduğunun eseriştir. Bu müsamahaya mazhar olan Hristiyan Necranlılar, çok geçmeden kitleler halinde Müslüman olmuşlardır. Ayrıca Necran Hristiyanlarının sadece inançlarından dolayı geçmiş tarihte maruz kaldıkları zulümlerin, Kur'an-ı Kerîm'de kötülenmiş olması⁷³ da bir diğer vurgulanacak husustur.

Hz. Peygamber'in her vesile ile sergilediği "kaba ve katılıktan uzak"⁷⁴ müsamahakâr tavrı, insanların birbiri ile kaynaşmasını, sağlam bir toplumun kurulmasını, karşılıklı kabul, saygı ve sevgiye dayalı huzur ortamının oluşmasını sağlamıştır. Bu model İslam toplumlarının, devletlerinin tarih boyunca örnek aldıkları bir izlek olmuştur.

⁶⁹ Miladi 630 yılı.

⁷⁰ en-Nasr 110/2.

⁷¹ Güney Arabistan'da Yemen'in kuzeyinde yer alan ve bugün Suudi Arabistan sınırları içinde kalan bölge. bk. Mustafa L. Bilgili, "Necran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/507.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/267-268; Mustafa Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı* (Ankara: AÜİF Yayını, 1982), 27-34.

⁷³ el-Burûc 85/4-9; bk. Muhammed Eroğlu, "Ashâbu'l-Uhdûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/ 159.

5. Kardeşlik

Arapça kardeş, kelime olarak, “a-h-v/اخي-اخو” kökünden türetilmiştir. Sözlük anlamıyla ‘el-ah/ ahî’ nesep itibariyle kardeş/im demektir. Çoğulu ‘el-ihve ve el-ihvân’ masdar olarak kardeşlik anlamına ‘el-uhuvve’ kelimeleri kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde ‘el-ah’ kökünden çeşitli kalıplarda çokça kelimenin kullanıldığına şahit oluyoruz.⁷⁵

Dünyanın bütün dil ve kültürlerinde yakınlığı, sıcaklığı, sevgiyi çağrıştıran kardeş kelimesi, daha çok aynı anne-babadan meydana gelen kan bağı ile birbirine bağlı aile üyeleri için kullanılan ortak bir kavramdır. Kan bağı ve nesep yoluyla birbirine kardeş olma hali, en fitri ve kendiliğinden oluşan bir bağ ve bağlılık halidir. Bu fitri durum, cahiliye Araplarınca bir derece daha ileri götürülerek birbirine kan bağı ile akraba olanlar, (sosyolojik karşılığı olan) kabileyi oluşturmuşlardı. Kabile en büyük birlik olup, alt kollarına kadar çeşitlenirdi. Kabile nizamının esası ise asabiye anlayışı idi. Haklı veya haksız olsun, kişinin akrabasından yana çıkması, gerekirse bu uğurda savaşmak ve ölmek dâhil, her türlü duruma hazır olma halidir. Arabistan ve özellikle Hicaz bölgesinde merkezi bir idarenin olmaması, insanların en yakınına tutunarak dâhili ve harici tehlikelere karşı kendilerini bu yolla korumaya almaları yolunu açmıştır. Ferdi harekete imkân tanımayan asabiye şuurunda, Cahiliye Arabı kendi kabilesinin çıkarı doğrultusunda çalışırken, rakip kabileyeye her türlü kötü muameleyi reva görebiliyordu.⁷⁶ Kabileler arası düşmanca tavırlar, ancak kendi aralarında birbirlerine emân verme, hilf, civâr ve ittifak anlaşmaları ile sonlandırılabilirdi.⁷⁷

Hz. Peygamber İslamiyet’i tebliğ ile memur edilince, önce kendi yakın akrabasından işe başlamış, daha sonra Mekke’de yaşayan diğer kabile mensuplarına ulaşmaya çalışmıştır. Başlangıçta Mekkelilerin çok da önemsemediği İslam daveti, dikkat çekecek şekilde yayılmaya başlayınca Kureyş ileri gelenleri tarafından tehlike olarak algılanmıştır. Bunu en çok da müesses nizam ve kabile düzeni aleyhine bir tehlike olarak yorumlamışlardır. İslâm davetine mani olmaya çalışanların ileri gelenlerinden Velid b. Muğîre’nin başkanlığında müşrikler, özellikle Mekke dışından Kâbe’yi ziyarete gelenleri Hz. Peygamber’le görüştürmemek adına yaptıkları toplantıda, uzun müzakereler sonunda Hz. Peygamber için “Baba ile anneyi, karı ile kocayı, kardeşle kardeşi, kişi ile kabilesini birbirinden ayırıyor.”⁷⁸ şeklinde o dönem Arapların hassas olduğu asabiye vurgu yaparak, dikkatleri çekecek ortak bir karara varmışlardır.

Mekkelilerin böyle bir karara varmasının ana sebeplerinden birisi, İslam’ı kabul eden kişilerin aile ve kabilelerinden bağımsız olarak, kendi hür iradeleri ile Müslüman olmalarıydı. Kabilenin iznini almadan münferit olarak hareket etmek, diğer mensuplar için kötü örnek olduğu gibi, aynı zamanda yüzyılların alışılmış davranış kalıplarının dışına çıkmak demek idi. Ayrıca Hz. Muhammed’in etrafında yeni bir inanç, anlayış ve davranış manzumesi temelinde hareket eden ve gündün güne çoğalan bir küme insanın toplanmasını, Mekke’nin geleceği için tehdit olarak algılamışlardır. Bunun gereği olarak, Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların ne dediğine bakmadan, onları etkisiz kılmanın yollarına başvurdular.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/30-31.

⁷⁶ Şerîf, Ahmed İbrâhîm. *Mekke ve’l-Medîne*, 61-65.

⁷⁷ Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/29-30; Ahmet Önkâl, “Civâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/34-35.

⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’l-nebevîyye*, 1/289.

Mekke'de İslamiyet'i kabul eden şahısların bir kısmı öz ailesi tarafından dışlanıyordu. Hele köle veya kabilesi zayıf ya da Mekke'ye dışarıdan gelip yerleşmiş kimseler ise, çeşitli eza ve cefaya maruz kalıyorlardı. Tabii olarak kendi alışılmış aile veya kabilesi tarafından dışlanan şahıslar ve himayesiz kişiler, yeni bir oluşum olarak Hz. Peygamber'in etrafında toplanmışlardı. Bu topluluk ister istemez Mekke'de yeni bir sosyal yapılanmanın nüvesini temsil ediyordu. Mekke ileri gelenlerine göre bu yeni topluluğun yerleşik düzende bir karşılığı yoktu ve bertaraf edilmeliydi. Bunun için Müslümanlara eziyet olarak denemedikleri bir yol kalmadı.⁷⁹ Müslümanlar da varlıklarını muhafaza için, gücü yetenlerden bir kısmı Habeşistan'a iki kez hicret etmişler, geriye kalanlar ise birbirlerine sahip çıkmağa çalışıyorlardı. Bu cümleden olmak üzere müşriklerin meşhur ambargosu sırasında üç yıl boyunca, Müslümanlardan her bir şahıs elinde bulunan imkânlarını diğer Müslüman kardeşleri ile paylaşmaktan geri durmamıştı. Daha da ileri bir nokta ise, Hz. Peygamber Müslümanları birbiri ile bire bir kardeşleştirmiş, bu birlikteliğin adını da 'muâhat' koymuştu. Muâhat/kardeşleştirme hadisesinde göze çarpan hususlardan birisi Kureyş'e mensup bazı Müslümanların, azatlı kölelerle kardeş ilan edilmesidir. Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd b. Harise ile Hz. Hamza, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim ile Ebu Ubeyde b. Cerrâh ve Hz. Ebu Bekir'in azatlısı Bilâl-i Habeşi ile Ubeyde b. Hâris bunlardan bir kaçıdır.⁸⁰ Bu tam manasıyla bir zihniyet inkılabı idi. Kureyş'in o zamana kadar benimsediği asabiye kaideleri ve kabile örfünü aşan bir durumdu. Kan ve nesep bağından öte inanç ilkeleri ile birbirine irtibatlı bir topluluk ortaya çıkmıştı. Kureyş'in başvurduğu hiçbir cebir ve işkencenin gevşetemediği muâhat, aksine her geçen gün sayıca çoğalan ve maddi, manevi sağlam kardeşlik bağları ile kuvvetlenen Mekke'li Müslümanlar topluluğunu netice vermiştir.

Mekke şartlarının Müslümanların hayatlarını sürdürme ve inançlarının gereğini yaşamalarına elverişli olmaması sebebiyle, Hz. Peygamber'e Akabe biatları sonucu Müslümanlara yeni bir yurt olarak Yesrib seçildi ve Müslümanlardan fırsat bulanlar, buraya hicret etmeğe başladılar. Zamanı geldiğinde Hz. Peygamber de Yesrib'e hicretini gerçekleştirdiğinde, Müslümanlar ancak inandıkları gibi yaşayacakları bir ortama kavuştular. Ancak Yesrib'de mukim Evs ve Hazrec kabileleri arasında da öteden beri süregelen bir husumet vardı. Bu düşmanlık Hz. Peygamber'in araya girmesi ile barışa tahvil edilmiş, yıllardan beri iki akraba kabileyi yoran ve nerdeyse tüketme noktasına getirmiş olan çatışma, kardeşlik, ülfet ve mahabbete dönüşmüştür. Savaşların yorduğu Yesrib halkı, İslamiyet sayesinde kardeşliğin tadını almış ve Müslümanlık bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Müslüman olmak için birbiri ile yarışan Evs ve Hazrec kabileleri, yeni dinleri ile bambaşka bir hüviyete bürünmüşlerdir. Hz. Peygamber'in emrine amade bu yeni Müslümanlar topluluğu öncülüğünde, Yesrib beldesi de 'Medinetü'n-Nebi' kimliğine kavuşmuştur. Her hususta Hz. Peygamber'e yardımcı oldukları için, Medine'nin henüz kardeşleşmiş yerli halkı, 'Ensâr' olarak isimlendirilmişlerdir.

Hz. Peygamber, Medine'de bu yeni tanıştığı müslümanlarla daha yakından alakadar olmuş, her geçen gün yeni bir atılma öncülük etmiştir. Medine'ye gelişinden yaklaşık beş ay sonra, Evs ve Hazrec kabilelerinin kardeşleşmesine ilave olarak, Medineli Müslümanlarla, Mekke'den hicret etmiş Müslümanları kardeşleştirerek, İslam tarihinde 'Muâhat' olarak adlandırılan, büyük hamleyi

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/315, 335, 339, 342, 380, 383 vd.

⁸⁰ İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Bağdâdî el-Hâşimî el-Ahbârî, *Kitâbu'l-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstadter (Haydarabad: Y.y., 1942), 70.

gerçekleştirmiştir. Bu kardeşleştirme rastgele değil, kardeşleştirilen her çift arasında ortak vasıflar göz önünde bulundurularak yapılmıştır.⁸¹ Medineli Müslümanlar bu kardeşleştirme olayını ciddiye almışlar, ellerinde avuçlarında ne varsa Mekkeli muhacir kardeşleri ile paylaşmışlardır. Böylece evini barkını bırakıp, inancı uğruna vatanını terk eden muhacir Müslümanlar, Medine’de kendilerine her yönden sahip çıkan din kardeşleri sayesinde, mahrumiyet ve mağduriyetlerini bir nebze de olsa dindirmişlerdir. Muhacirlerin yeni vatanlarında sıcak alakaya mazhar olmaları, geldikleri şehre ısınmalarını, kardeşleştirme vesilesiyle ‘Ensâr-Muhacir’ kaynaşmasını netice vermiştir. Bu kaynaşma Medine’de bir arada yaşadıkları Yahudiler ve sonradan oluşan münafıklara karşı, birlik beraberlik görüntüsü vermiştir. Mekke ve diğer yerleşim beldelerindeki müşrik Araplara karşı da caydırıcı güç oluşturmuştur. Hz. Peygamber’in, önce Medine’nin meskûn iki kabilesini, daha sonra da bunları Mekke’den hicret etmiş yeni sakinleri ile kardeşleştirerek, tarihte eşine az rastlanır bir hadiseyi gerçekleştirmiş olması, sonradan gelen Müslümanlar için güzel bir örnek olmuştur. İnsanlığa kan ve nesep bağından öte, inanç ve mefkûre birliği yolunda kardeş olmayı öğretmiştir.

Kardeşlik olgusu, daha sonra birçok ayet ve hadisle pekiştirilerek, yaşanan hayatın bir parçası olmuştur. İnsanların aynı özden yaratıldığı,⁸² müminlerin kardeş olduğu,⁸³ birbirlerine karşı can, mal ve ırzının mukaddes olduğu⁸⁴, iyilik ve takvada yardımlaşmanın esas oluşu,⁸⁵ kardeşinin yüzüne karşı ve gıyabında hürmet ve muhabbet ilkelerine uyması⁸⁶ tavsiye edilerek, kardeşlik hukuku, ahlâkı, adap ve muaşeretini şekillenmiştir. Bu da sadece yalın kaide ve kurallara boğulmuş bir ilkeler yığından öte, kökü gönüllere uzanan içten, samimi duygularla benimsemiş bir sevgi ve huzur ortamının doğmasına vesile olmuştur.

Sonuç

İnsan sosyal bir varlıktır. Yaratılışı gereği hayatını toplum içinde geçirir. Yaşadığı süre içinde kendi dışındaki insanlarla bir ilişkiler ağı oluşturur. Bu ilişkiler karşılıklı olarak dostane ve birbirinin hukukuna riayet ediyorsa, karşılıklı varoluş duygusu ve düşüncesi olumlu yönde gelişmeğe devam eder. Ferdi ve sosyal hayat herkes için anlamlı ve kıymetli olur. Bu da ancak sosyal barışın tesis edilebilmesiyle mümkün olabilir.

Sosyal barışın en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından birisi, toplumda hâkim olan barış ortamıdır. İslamiyet’in insanlığa gönderildiği Mekke’de, bir takım haksızlıklar hüküm sürdüğü gibi, çatışma ve gerilim hali de eksik olmuyordu. İslamiyet bu duruma müdahil olmuş, ilk önce fertlerden başlayarak, her ferdin kendi haline razı olması ve yekdiğerini rahatsız etmemesi esas alınmıştır. İşe selamla başlayıp, çatışmayı dışlayan, uzlaşmayı önceleyen bir tutumu benimsemiştir. Uzlaşmadan öte insanlara karşı rıfk, mülayemet, hilm ve ihsanla muamele edilmesi tavsiye edilmiştir. İlk Müslümanlar ve Hz. Peygamber uğradıkları haksızlıklara rağmen, kamu barışını zedeleyecek tutum ve davranışlardan uzak durmuşlardır. Medine’ye hicretten sonra Hz. Peygamber yetki makamında olduğu için, fiili barış ve uzlaşma için gerekli adımları atmıştır. Çatışma halindeki kabileleri barıştırmış,

⁸¹ Kardeşleştirilen sahabilerin listesi ve sayısı için bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/150-153; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/183-184; M. Asım Köksal, *Müslümanlar Arasında Kardeşlik Kurulması*, *Diyanet Dergisi* 8/84-85 (Mayıs-Haziran 1969), 161-163.

⁸² en-Nisâ 4/1.

⁸³ el-Hucûrât 49/10.

⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/251-252; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/184-186.

⁸⁵ el-Mâide 5/2.

⁸⁶ el-Hucûrât 49/11-12.

diğer din mensuplarıyla müzakere yoluyla anlaşarak, herkesin hukukunu gözeten bir yazılı metnin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Barışın kalıcılığı yolunda karşılıklı güven verici adımları desteklemiŐ, ahde vefa göstermiş, herkesin birbirinden emin olduğu bir ortamı temin etmiştir. Bu emniyet ortamının sürdürülebilir olması için de, adalet mefhumuna titizlikle riayet edilmiştir. Hiçbir hakkın zayi olmayacağı, düşman bile olsa haksızlık yapmaktan çekinilen bir anlayış topluma hâkim olmuştur. Zayıf da olsa kimsenin haksızlığa uğramayacağı, herkesin hukuk güvencesine sahip olduğu uygulamalarla ortaya konmuŐtur.

Her türlü tedbire rağmen sosyal iŐleyiŐ sırasında ortaya çıkan aksaklıklar, cebir ve Őiddete başvurarak değil yerine göre af ve müsamaha yolu tutularak suhuletle çözülmeye çalışılmıştır. Farklılıklar ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak değil, bir vakia olarak kabul edilmiştir. Dini, dili, ırkı ve cinsiyeti ne olursa olsun insanın '*eşref-i mahlûkat*' olduğu gerçeği, her zaman göz önünde tutulmuştur. Bu esastan hareketle insanların birbiriyle münasebetlerinde, cahiliye devrinin kan, ırk, kabile ve asabiye ölçüleri değil, insan olmak temel değer olarak ele alınmıştır. İnsanların dar kabile bağları ile değil inanç ve mefkûre birliği ile birbirlerine bağlanmaları, dostluk ve kardeŐliđe yatırım yapmaları tavsiye edilmiştir. KardeŐlerin birbirini görüp gözetmesi, koruyup kollaması hususunda bir vücudun azaları gibi birbirinin üstüne titremesi, karşılıklı ülfet, ünsiyet, hürmet ve muhabbetle birbirine yaklaŐması muhtelif vesilelerle pekiŐtirilmiŐtir. Tefrikaya yol açacak her türlü davranıŐtan da uzak durulması yolunda çeşitli uyarı ve hatırlatmalar yapılmıştır.

Sonuç olarak, İslam tarihinde ilk dönemde hedeflenen sosyal barış ve huzur ortamı ideale yakın bir Şekilde gerçekleŐmiŐtir. Bu dönemde kimse dıŐlanmamıŐ, ötekileŐtirilmemiŐtir. Bu ortam barış, güven, adalet, müsamaha ve kardeşlik gibi ilkelere hakkıyla riayet sayesinde mümkün olabilmıŐtir. Sonradan gelecek nesiller için her zaman faydalanacakları verimli, doğru ve güzel uygulamalarla çeŐitlenen örneklerle dolu bu dönem, insanlığın ortak mirasının olumlu tarafında yerini almıştır. ÖtekileŐtirme, katliam, asimilasyon gibi insani olmayan teŐebbüsler hiçbir zaman kabul görmemiştir. İslam medeniyetinde ayrıŐma, bölücülük ve Őiddete yol açacak hareketlerin yeri olmamıştır. Objektif tarih araştırmaları bu gerçeği bize belgeleri ile ortaya koymaktadır. Belgelerin Őahadeti, peŐin hükümle hareket etmeyen herkese, yeterli fikri vermektedir. Bu münasebetle İslâm dinini Őiddetle birlikte anmak, islamofobi propagandalarına malzeme etmeye kalkıŐmak, en azından tarihi uygulama ve gerçeکlerle bađdaŐmamaktadır. Bu hakkı teslim için, ilmin rehberliğinde tarihe müracaat ve insanlığın her türlü aŐırılıktan arınmıŐ sağduyusuna güvencimizi ifadeyle yetiniyoruz.

Kaynakça

- Apak, Adem. *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. El-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/66. İstanbul, TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Ankara: DİB Yayını 1979.
- Babanzâde, Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 12 Cilt. Ankara: DİB Yayını, 7. Basım, 1983.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Bulaç, Ali. “Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Tecrübesi”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*. ed. Vecdi Akyüz. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınevi, 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 8. Basım, 1991.
- Çağrı, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/341, İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Daryal, Ali Murat. *İslâmın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açından Tahlili*. İstanbul: MÜİFAV Yayını, 1989.
- Demircan, Adnan. *Tarihin Akışını Değiştiren Son Peygamber*. İstanbul: Beyan Yayınevi, 2014.
- Duman, M. Zeki. *Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*. 3 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 2008.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Ersoy, Mehmed Akif. *Safahat*. Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1999.
- Fayda, Mustafa. *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*. Ankara: AÜİF Yayını, 1982.
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velîd*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/17, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub eş-Şirazî. Ebu Tahir. *el-Okyânûsü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. çev. Ahmed Âsım el-Ayıntabî. 3 Cilt. (943-939-973), İstanbul: Matbaa-i Amire, 1230/1814.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1991/1411.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Bağdâdî el-Hâşimî el-Ahbârî. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk. Eliza Lichtenstadter. Haydarabad: Y.y., 1942.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. thk. Mustafa es-Sakkâ - İbrahim el-Ebyâri - Abdulhafiz Şelebi. Mısır: Mustafa Elbânî el-Çelebî ve evlâduhu, 1355/1936.
- İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretu İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401/1981.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. haz. Yusuf Hayyat - Nedim Maraşlı. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Lisâni'l-Arabî, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah b. Sa'd b. Menî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb. thk. Safvan Adnan Dâvûdi. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. Dımaşk: Darü'l-Kalem; Beyrût: ed-Darü's-Şamiyye, 1416/1995.
- İzutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Kamacı, Fatımatüz Zehra. *Hz. Peygamber'in Günlük Hayatı I* (Mescid-i Nebevi). İstanbul: İnkılap yayınları, 2013.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'da İnsan Hakları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 9. Basım, 2012.
- Kurt, Abdurrahman. *İslâm'ın İlk Döneminde İmanın Toplumsal Yansıması*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.
- Kutub, Seyyid. *Dünya Barışı ve İslam*. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ebru Yayınevi, 1987.
- Lean, Nathan. *İslamofobi Endüstrisi*. Ankara: DİB Yayını, 3. Basım, 2019.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, thk. Mustafa es-Sakkâ. İstanbul: Temel Neşriyat, 1985.
- Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. İstanbul: İfav Yayını, 1991.
- Muhammed Hamidullah. *İslam Anayasa Hukuku*. ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınevi, 1995.
- Muhammed Hamidullah. *İslam Peygamberi*. çev. Said Mutlu-Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.
- Mübârekfûrî, Safiyurrahmân. *er-Rahîku'l-Mahtûm*. Dımeşk: Dâru's-Salâh, 2. Basım, 2009.
- Müftüoğlu, Ömer. *Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhu's-Sünne*. çev. Tayyar Tekin. B.y.: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1990.
- Sakallı, Talat. *İslam'da Hoşgörü ve Kolaylık*. İzmir: Y.y., 1996.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Sarıcık, Murat. *Hz. Muhammed'in Çağrısı Mekke Dönemi*. Isparta: Karınca Grafik, 6. Basım, 2016.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 5. Basım, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Şerîf, Ahmed İbrâhîm. *Mekke ve'l-Medînetü fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-Rasûl*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1965.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 11 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî (el-Câmiu'l-Kebîr)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1996.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-Meğâzî*. ed. Alfred von Kremer. Kalküta: Babtist Misyon Yayını, 1856.
- Yolcu, Mehmet. *Kur'an'ın Zihniyeti Değiştirmesi*. İstanbul: Eylül Yayınları, 2003.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Suûd-i Arabistan: Y.y., 3. Basım, 1980.